

УДК 347.73:339.746

О.С. ШЕВЧИК, канд. юрид. наук, Полтавський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ «ВАЛЮТА» ТА «ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ»

Ключові слова: понятійний апарат, валюта, валютні цінності

Враховуючи існуючу національну систему валютного регулювання та контролю особливої уваги набуває актуальність аналізу природи валютних правовідносин з визначенням тих критеріїв, за якими законодавець відніс той чи інший матеріальний предмет, як частковий елемент до загального терміну «валютні цінності» та зробити висновок про доцільність встановлення спеціального режиму валютного регулювання та контролю щодо обігу за кожним з цих елементів. Особливої актуальності дана проблематика набуває в сучасних умовах, пов'язаних з трансформаційними економіко-правовими процесами, що обумовлює нагальні потреби внесення змін до діючого валютного законодавства.

Загальнотеоретичним питанням проблематики валютного регулювання та валютного контролю в юридичній науці присвячено ряд наукових праць, серед яких ми маємо виділити праці Л.К. Воронової, Н.В. Воротиної, В.М. Гаращука, О.М. Горбунову, О.Ю. Грачеву, Л.А. Савченко, І.Є. Криницького, М.П. Кучерявенка, О.М. Козиріна, О.А. Лукашева, Н.В. Сапожнікова, Н.І. Химічеву, Л.М. Кравченко тощо.

В існуючих наукових працях вказані питання розглядалися фрагментарно або в рамках широкої фінансово-правової проблематики, без комплексного підходу, що в свою чергу обумовлює необхідність наукового аналізу тих критеріїв, за якими законодавець відніс той чи інший матеріальний предмет, як частковий елемент до загального терміну «валютні цінності» [1, с.186].

Мета запропонованої статті полягає у тому, щоб на підставі всебічного аналізу наукових праць та нормативно-правових актів шляхом всебічного аналізу валютних правовідносин, створити цілісне і комплексне наукове уявлення про доцільність встановлення спеціального режиму валютного регулювання та контролю щодо обігу за кожним з елементів, віднесених законодавцем до категорії «валютні цінності». Новизна статті полягає в самому фактові аналізу природи валютних правовідносин у площині визначення тих критеріїв, за якими законодавець відніс той чи інший матеріальний предмет, як частковий елемент до загального терміну «валютні цінності» а відтак доцільності застосування режиму валютного регулювання та контролю.

Безумовно, нормативне визначення змісту понять «валюта» та «валютні цінності», на що вже зверталась увага з боку вчених-теоретиків, має безпосереднє значення в процесі організації системи валютного регулювання та контролю в державі. Особливої актуальності набуває питання з'ясування визначення змісту понять «валюти» на «валютних цінностей» саме в розрізі дослідження регулювання валютного контролю. Саме через зазначені поняття законодавець визначає перелік валютних операцій, порядок проведення яких регламентовано нормативно-правовими актами валютного законодавства.

Ні в кого не викликає сумніви, що термін «валютні цінності» є похідним від слова «валюта», проте на сьогодні термін «валюта» єдиного загальноновизнаного серед науковців визначення не має. Так, у теорії фінансового права існує дуалістичний підхід щодо його визначення. З одного боку, цим терміном визначають «грошову одиницю країни – тобто національну валюту», з іншої – «грошові одиниці іноземних держав, а також кредитні та платіжні документи, що виражаються в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках – іноземна валюта». Серед небагатьох спроб надати визначення терміну «валютні цінності», хочеться виділити позицію В.Л. Міщенко та С.В. Нау-

менкова, які під ними розуміють цінності, по відношенню до яких валютним законодавством держави встановлено особливий обмежувальний режим обігу на її території [2, с.34].

При цьому маємо наголосити, що валюта, а відповідно й валютні цінності, за своєю природою пов'язані з грошима. Це обумовлюється тим, що валюта і валютні цінності, виконуючи роль грошей, перш за все, виступають засобами платежу в міжнародних розрахунках.

Нормативного визначення «валютні цінності» українське законодавство не містить. На законодавчому рівні лише формально визначено перелік видів майна, що відносяться до валютних цінностей.

Суттєвим недоліком українського законодавства є недостатньо чітке визначення критеріїв та ознак, за якими той чи інший предмет матеріального світу віднесено до категорії валютних цінностей. Дослідження правової природи валютних відносин взагалі та аналіз встановлених державою елементів валютних цінностей надає можливість висловити власну думку стосовно доцільності віднесення того чи іншого предмету матеріального світу до категорії валютних цінностей. Так, до валютних цінностей Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» відносить валюту України, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України, іноземну валюту, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах та банківські метали. Пропонуємо надати аналіз правовому режиму кожному з цих елементів [3].

Валюта України є одним із елементів категорії «валютні цінності». Під терміном «валюта України» чинне національне законодавство розуміє грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і інших форм, що перебувають в обігу та є законними платіжними засобами на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього й підлягають обмінові на грошові знаки, що перебувають в обігу. До валюти України також відносяться кошти на рахун-

ках, у внесках в банківських та інших фінансових установах на її території. Таким чином, через відсутність родового визначення терміну «валюта» та нормативно закріпленого визначення «валюта України», законодавець фактично ототожнює останню з поняттям «національна грошова одиниця», називаючи грошову одиницю України гривню – валютою України і відносячи її до валютних цінностей. Тобто, національна одиниця України, яка чинним законодавством України віднесена до валюти України і автоматично до валютних цінностей, також мусить мати певні правові обмеження щодо обігу.

Правовий статус гривні, як національного грошової одиниці України визначено ст.99 Конституції України. Саме гривня є єдиним законним засобом здійснення розрахунків та платежів на території України. Крім того, факт карбування Україною власних грошей, які є законним засобом платежу і які мають вільний обіг на її території свідчать про наявність економічного і політичного потенціалу незалежної держави. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються. Тобто, ототожнення національної грошової одиниці України – гривні з валютою, призводить до того, що національна грошова одиниця України отримує спеціальний правовий статус валюти, а відповідно і не має вільного обігу як законний платіжний засіб на її території, чим створюється колізія законодавства. На наш погляд, ця колізія може бути усунена шляхом зміни нормативного визначення поняття «валюта України», його деталізації, або шляхом запровадження родової конструкції «валюта».

Заслуговує на увагу положення Є.О. Алісова: «якщо національні гроші виступають валютою, то і сукупність суспільних відносин, що обумовлюють випуск і обіг національних грошових засобів є частиною валютної системи». Враховуючи те, що основною ознакою валютних правовідносин є наявність іноземного елементу, то, на нашу думку, і обіг національної валюти повинен виступати

об'єктом валютного контролю лише стосовно регулювання розрахунків у національній валюті України за операціями у сфері зовнішньоекономічної діяльності [4, с.86].

В Україні іноземною валютою визнаються готівкові грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів (паперові носії), монет (металеві), що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу. Крім того, до категорії іноземної валюти відносяться безготівкові кошти – кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України [5, с.60].

Важливою ознакою валюти є її конвертованість. В залежності від режиму міжнародного обігу валюти діляться на вільно конвертовані, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями, та такі, що широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями, а також неконвертовані валюти.

До переліку валютних цінностей також відносяться платіжні документи та інші цінні папери, які виражені в національній валюті та платіжні документи та інші цінні папери, що виражені в іноземній валюті або банківських металах (надалі цінні папери, виражені в іноземній валюті). При цьому, слід зазначити що перелік видових форм цінних паперів та інших платіжних документів, виражених у валюті України ідентичний переліку видових форм цінних паперів та інших платіжних документів, виражених у іноземній валюті або банківських металах, тобто факт віднесення платіжних документів та цінних паперів, виражених у валюті України, іноземній валюті, банківських металах до категорії валютних цінностей не пов'язано з юридичним статусом їх емітента та виду валюти, в якій їх виражено. Отже, до валютних цінностей можуть відноситися цінні папери, випущені резиден-

тами України та виражені як у валюті України так і в іноземній валюті (наприклад облігації) чи в банківських металах, а також цінні папери, випущені нерезидентами. Маємо зауважити, що законодавець не звертає увагу на класифікацію цінних паперів на документарні та бездокументарні, а відтак, вважається що для застосування норм валютного законодавства форма носіїв цінних паперів жодного значення не має [6].

Потрібно звернути увагу на визначення самого терміну «цінні папери», що міститься у ст.3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок». Зазначається, що цінними паперами є документи встановленої форми з відповідними реквізитами, які посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів іншим особам. Майже тотожні визначення поняття цінних паперів містять Цивільний та Господарський кодекси України.

Головним критерієм, відповідно до якого фінансові інструменти мають правовий режим цінного папера, а інші – ні, є наявність законодавчого визначення ознак цінного папера, законодавче закріплення – включення до переліку цінних паперів (надання законом правового режиму цінного папера) [7], наявність визначених законом для цінного папера певних реквізитів та відповідність встановленій формі. Так, відповідно до загальних ознак цінного папера та їх властивостей, ч.5 ст.3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» встановлено види цінних паперів, що можуть випускатись та перебувати в обігу на території України. Зокрема, в Україні в обігу можуть бути такі групи цінних паперів: а) пайові; б) боргові; в) іпотечні; г) приватизаційні; д) похідні; е) товаророзпорядчі.

Проводячи аналіз переліку паперів, які відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» зазначені як цінні

папери та віднесені до кола валютних цінностей. При цьому потрібно наголосити, що бони, боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, відповідно до чинного законодавства, в якості цінних паперів не визнаються. Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню правової природи цінних паперів, також показав, що бони, боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази за своєю правовою природою до кола цінних паперів відноситись не можуть. Враховуючи, що існує очевидна розбіжність щодо визначення правового режиму обігу паперів, які визнаються в якості цінних паперів, в ч.5 ст.3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» та пп.2, 4 ч.1 ст.1 зазначеного Декрету, на нашу думку, існує необхідність невідкладного доопрацювання положень останнього з метою вироблення висновків і пропозицій щодо внесення до його змісту уточнень, які будуть ґрунтуватись на засадах оновленої вітчизняної правової доктрини.

Крім того, сам по собі перелік платіжних документів та цінних паперів, наведений в Декреті, не є виключним, тобто не визначено, які ж саме «інші фінансові та банківські документи» слід відносити до цінних паперів а відтак і до валютних цінностей. Дана ситуація на практиці застосування валютного законодавства призвела до неоднозначного трактування, але, на наш погляд, перелік валютних цінностей, наведений у ст.1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає. Але, Пленум Верховного Суду України, надаючи роз'яснення стосовно переліку валютних цінностей, при роз'ясненні переліку платіжних документів та цінних паперів знов таки припускається розширеного тлумачення цих категорій та не зазначає, які ж саме «інші фінансові та банківські документи» слід відносити до платіжних документів та цінних паперів, а відтак до валютних цінностей. На нашу думку, для уникнення неоднозначного трактування валютного законодавства стосо-

вно встановлення кола валютних цінностей, потрібно на законодавчому рівні встановити вичерпний перелік цінних паперів та платіжних документів, які відносяться до валютних цінностей а відтак, обіг яких має підпадати під сферу застосування валютного контролю.

Повертаючись знов таки до аналізу законодавчого визначення поняття «цінні папери» слід окремо зазначити, що відповідно до нього цінними паперами є документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що можуть посвідчувати грошові або інші майнові права, а відтак цінні папери можуть поділятися на ті, що посвідчують грошові права, та на ті, що посвідчують права майнові. На нашу думку, цінні папери, що посвідчують майнові права є лише особливим видом майна, що мають специфічний режим обігу [8, с.280]. Так, акція являється іменним цінним папером, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), які стосуються акціонерного товариства. Це включає також право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства. Не маючи матеріальної цінності, дані цінні папери гарантують собою право на отримання фактичних цінностей. Цінні папери, що посвідчують майнові права за своєю правовою природою не мають соціально-економічного призначення посвідчувати грошові права, у тому числі грошові зобов'язання. Відтак, відповідно до їх правової природи, призначення таких цінних паперів не обумовлено їх використанням у розрахунках (у тому числі й міжнародних розрахунках).

Об'єктами валютних відносин, як зазначав Є.О. Алісов можуть виступати предмети матеріального світу, які відповідають наступним трьом ознакам: 1) економічній, що виражається в цільовому соціально економічному призначенню валютних цінностей; 2) фізичній, що означає фактичну придатність таких цінностей к їх використанню в міжнародних розрахунках; 3) юридичній ознаці, що полягає в закріпленні на нормативному рівні певного порядку обігу таких цінностей, що виража-

ється в особливому режиму валютного регулювання та валютного контролю [4, с.93]. Але маємо зауважити, що в цілому валютні цінності відіграють роль грошей, а цінні папери, що посвідчують майнові права, і зокрема акції, за своєю правовою природою не мають соціально-економічного призначення посвідчувати грошові права, у тому числі грошові зобов'язання. При цьому їх призначення не обумовлено використанням у розрахунках, у тому числі в міжнародних, тому цілком логічно, що обіг цінних паперів, які посвідчують майнові права, слід розглядати виключно лише як об'єкт регулювання цивільно-правових та господарсько-правових правовідносин, а самі цінні папери цього типу до кола валютних цінностей не відносити. Тому, на нашу думку, слід виключити з переліку цінних паперів, що відносяться до валютних цінностей, наведених в пп.2,4 ч.1 ст.1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про цінні папери та фондовий ринок», ті цінні папери, що посвідчують майнові права – зокрема акції, а відтак на обіг акцій валютний контроль не розповсюджувати. На нашу думку, до переліку валютних цінностей слід відносити лише ті цінні папери, що посвідчують грошові права (облігації, векселя, депозитний сертифікат тощо).

Законодавством України до переліку валютних цінностей віднесено банківські метали, зокрема, золото, срібло, платину, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів. При цьому зазначено, що банківські метали можуть перебувати у формі злитків, порошків, а також у формі монет, вироблених з дорогоцінних металів. Разом із тим, однією з умов віднесення банківських металів до валютних цінностей, незалежно від фізичної форми, є наявність сертифікату якості. Показовим також є той факт, що не зважаючи на значне поширення обігу монет із дорогоцінних металів, емітованих Національним банком України, правовий статус подібних монет на науковому рівні належним чином не досліджено.

При визначенні правового статусу подібних монет, певні теоретичні проблеми вини-

кають стосовно можливості їх віднесення до законних засобів платежу. Так, вони всі емітовані монетним двором Національного банку України та мають номінальну вартість, виражену в національній валюті, що, в свою чергу, теоретично надає можливість відносити їх до національної валюти, тобто вони можуть виступати законними засобами платежу. За Національним банком України закріплено виключне право введення в обіг (емісію) гривні і розмінної монети, здійснення організації їх обігу та вилучення з обігу. Саме Національний банк України здійснює виготовлення та зберігання банкнот і монет; встановлює номінали, системи захисту, платіжні ознаки та дизайн грошових знаків. Наказом Національного банку України № 71 від 26.08.1996 р. було введено в дію Правила встановлення платіжності гривні та монет, відповідно до яких в Україні з 02.09.1996 року вводяться в обіг банкноти Національного банку України номінальною вартістю 1 (два зразки), 2, 5, 10, 20, 50 та 100 гривень та монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок. Тобто, на нормативному рівні чітко встановлено ознаки платіжності та основні характеристики банкнот гривні та монет (вагу монети, діаметр, товщину та ін.). При цьому Правилами монети номіналом в 2, 5, 10, 20, 100 та 250 грн., який зазначений на монетах із дорогоцінних металів, не передбачено, що дозволяє стверджувати про відсутність платіжності та неможливість виступати засобом платежу, оскільки випуск та обіг на території України інших грошових одиниць забороняється [9].

Монети із дорогоцінних металів випускаються малим тиражем та, як правило, їх випуск присвячено певним подіям, що в свою чергу і обумовлює подальше призначення – в переважній кількості випадків в нумізматичних цілях. Проаналізував же Лист Національного банку України № 33-000/3230-3798 від 17.06.2002 р. операції з продажу монет, виготовлені промислових і побутових товарів з банківських (монетарних) металів і брухту цих металів, які реалізуються для нумізматичних або ювелірних цілей, підлягають опода-

ткуванню податком на додану вартість у загально встановленому порядку. Які ж саме монети з дорогоцінних металів призначено для ювелірних чи нумізматичних цілей нормативно не встановлено, та це й неможливо, оскільки нумізматичне призначення встановлюють відповідні фахівці та сам ринок попиту та пропозиції. Недосконала технологія виготовлення, зберігання та транспортування призводить до пошкодження значної кількості подібних монет, що в свою чергу знижує цінність, а в деяких випадках і взагалі робить подібні монети не придатними для використання в нумізматичних цілях. Крім того, проводячи емісію подібних монет, Національний банк України не покладав на них виконання функції грошей, тому що в обіг вони випускаються шляхом продажу, а не, наприклад, обміну грошових знаків, що вже перебувають в обігу. Крім того, роздрібна вартість цих монет, яку встановлює Національний банк України та за якою проводиться реалізація значно перевищує номінальну.

Варто ще зазначити, що карбування монет, з дорогоцінних металів (виготовлення повноцінних грошей) призначених для виконання функції грошей, призвело б до певного встановленого державою співвідношення ваги монети, проби дорогоцінного металу, з якої вона виготовлена та номінальної вартості монети, а це, безумовно, було б прямим порушенням діючого національного законодавства, оскільки офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється. Оскільки монети, виготовлені із дорогоцінних металів не виконують функцію грошей оскільки виступають товаром, то і суспільні відносини, що виникають в результаті їх обігу за своєю природою не є валютними [10, с.62].

Проаналізувавши вищенаведені аргументи, можемо прийти до висновку суспільні відносини пов'язані з обігом монет, виготовлені із дорогоцінних металів та обігом цінних паперів, що посвідчують майнові права – зокрема акції, за своєю природою не є валютними, а відтак на нашу думку, вважаємо недоцільним

віднесення монет, виготовлених із дорогоцінних металів та цінних папери, що виражають майнові права (виражені в національній та іноземній валютах) до терміну «валютні цінності», що в свою чергу потребує внесення відповідних змін до чинного законодавства, зокрема до Декрету Кабінету міністрів України «Про систему валютного регулювання і контролю».

ЛІТЕРАТУРА

1. Фінансове право України : підручник / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький ; за ред. М. П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
2. Близнюк О. Проблеми правового регулювання відносин валютного управління в Україні / О. Близнюк // Юридична Україна. – 2006. – № 1. – С. 33-38.
3. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» : від 19.02.1993 р., № 15-93 // ВВР України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
4. Алисов Е. О. Правовое регулирование валютных отношений в Украине / Алисов Е. О. – Х. : Консум, 1998. – 142 с.
5. Бондаренко С. Проблеми, що стоять перед українською системою валютного контролю та можливі шляхи її вирішення / С. Бондаренко // Вісник Акад. митної служби України. – 2000. – № 1 (13). – С. 60–61.
6. Постанова Національного банку України «Про затвердження Класифікатора іноземних валют» : від 04.02.1998 р., № 34 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 7. – Ст. 274.
7. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» : від 23.02.2006 р., № 3480-IV // ВВР України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
8. Трофімова О. В. Критерії класифікації цінних паперів за законодавством України / О. В. Трофімова // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 1. – 280 с.
9. Лист Національного банку України «Про операції з валютними цінностями» : від 17.06.2002 р., № 33-000/3230-3798 // Вісник законодавства України. – 2002. – № 35.

10. Старинський М. Щодо визначення поняття «валюта» та «валютні цінності» / М. Старинський // Підприємство, господарство, право. – 2003. – № 10. – С. 62.

Шевчик О. С. Щодо визначення термінів «валюта» та «валютні цінності» / О. С. Шевчик // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 862–868 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11soctvc.pdf>

Виконано аналіз природи валютних правовідносин у площині визначення тих критеріїв, за якими законодавець відніс той чи інший матеріальний предмет, як частковий елемент до загального терміну «валютні цінності» а відтак доцільності застосування режиму валютного регулювання та контролю. Зроблено висновок, що суспільні відносини, пов'язані з обігом монет, виготовлених із дорогоцінних металів та обігом цінних паперів, посвідчують майнові права.

Шевчик А.С. К определению понятий «валюта» и «валютные ценности»

Выполнен анализ природы валютных правоотношений в плоскости определения тех критериев, по которым законодатель отнес тот или иной материальный предмет, как частичный элемент общего понятия «валютные ценности», а, следовательно, целесообразности применения режима валютного регулирования и контроля. Сделан вывод, что общественные отношения, связанные с обращением монет, изготовленных из драгоценных металлов и обращением ценных бумаг, удостоверяют имущественные права.

Shevchik A.S. To Determination of Concepts «Currency» and «Currency Values»

The nature of exchange relations in the plane of the definition of the criteria by which the legislator has carried away one time or another material object as a particular element of the general term «monetary value» and therefore appropriate of application regime of currency regulation and control analyzed. The conclusion is that public relations related to the circulation of coins made of precious metals and valuable papers, identifying property rights.